

Księgowość podwójna według Pacioli i jego europejskich naśladowców z XVI i XVII wieku

SŁAWOMIR SOJAK*, MONIKA KOWALSKA**

Streszczenie

Wydany w 1494 r. *Traktat o księgowości podwójnej* Luki Pacioli stanowił kompleksowy podręcznik do rachunkowości opisujący zasady prowadzenia ksiąg rachunkowych metodą włoską. Liczne walory dydaktyczne tego dzieła oraz jego zawartość merytoryczna sprawiły, że szybko stał się popularnym źródłem wiedzy dla kupców i uczniów pragnących poznać tajniki księgowości. Stanowił on usystematyzowany i opatrzony licznymi przykładami zbiór reguł księgowych, które na przestrzeni lat wypracowali włoscy kupcy. Późniejsi autorzy często wzorowali się na dziele Pacioli, pisząc własne książki i przyczyniając się tym samym do rozpowszechniania wiedzy rachunkowej w Europie. W ten sposób księgowość podwójna wypłynęła poza granice Włoch i za sprawą między innymi Holendrów Jana Ympyna i Simona Stevina oraz Anglika Richarda Dafforne'a trafiła do Holandii, Anglii, Niemiec, Francji i innych krajów na świecie. Celem niniejszego artykułu jest prezentacja dzieł powyższych autorów oraz porównanie reguł rachunkowości, jakie zostały w nich zaprezentowane, z regułami, które zawarł w swoim traktacie Luca Pacioli. Dokonana analiza wykazała, że zasady księgowości podwójnej propagowane przez Pacioli były powielane w kolejnych dziełach niemal w nienaruszonej formie. Modyfikacje jego koncepcji dotyczyły jedynie kwestii technicznych lub były efektem poszukiwania usprawnień w dziedzinie dokonywania zapisów księgowych. Teoretyczne podstawy dokonywania zapisów księgowych pozostały niezmienione i stanowią fundament współczesnej rachunkowości.

Słowa kluczowe: historia rachunkowości, podręczniki rachunkowości, rachunkowość kupiecka, księgi rachunkowe, Pacioli, Ympyn, Stevin, Dafforne.

Abstract

Double-entry bookkeeping by Pacioli and his European followers in XVI–XVII century

Published in 1494, the *Treatise on Double-entry Bookkeeping* by Luca Pacioli was a comprehensive manual describing the principles of bookkeeping by the Italian method. The educational value of this work and its substantive merit made it quickly become a popular source of knowledge for merchants and students who wanted to learn the secrets of accounting. It presented, in a structured way and with numerous examples, a set of accounting principles developed over the years by Italian merchants. Later on, authors often modeled their manuals on Pacioli's work, thus contributing to the dissemination of knowledge of accounting in Europe. In this way, double entry bookkeeping spread beyond the borders of Italy and thanks to, among others, the Dutch authors John Ympyn and Simon Stevin and an Englishman Richard Dafforne it came to Holland, England, Germany, France and other countries in the world. The purpose of this article is to present the works of these authors, and to compare the accounting rules described there to the rules that Pacioli set out in his treatise. The analysis showed that double entry principles propagated by Pacioli were reproduced in subsequent writings in an almost unchanged form. Modifications of the concept concerned only the technical issues, or were the result of the search for improvements in the field of keeping accounting records. However, the theoretical basis of bookkeeping has remained unchanged and provides the basis of modern accounting.

Keywords: history of accounting, accounting manuals, mercantile accounting, accounts, Pacioli, Ympyn, Stevin, Dafforne.

* Prof. dr hab. Sławomir Sojak, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, Katedra Rachunkowości, sojak@umk.pl

** Mgr Monika Kowalska, kowalska.monika@onet.com.pl

„Księgowość podwójna jest jednym z najwspanialszych i najbardziej brzemiennych w skutki twórców ducha ludzkiego. Znaczenie jej można ocenić w całej pełni tylko przez porównanie ze zdobyczami wiedzy przyrodniczej. Od XVI wieku powstała ona bowiem z tego samego ducha, co systemy Galileusza i Newtona lub nowoczesnej fizyki i chemii. Tymi samymi środkami co tamte układa ona zjawiska w misterny system i można ją określić jako pierwszy świat, zbudowany na zasadzie mechanicznego myślenia. Księgowość podwójna otwiera nam obszar świata gospodarczego (...) według tej samej metody, co później wielcy myśliciele budują świat gwiazd i ciałek krwi. (...) Polega ona na przeprowadzonej konsekwentnie zasadzie pojmowania wszystkich zjawisk tylko jako ilości, której to zasadzie zawdzięczają swój byt wszystkie cuda poznania przyrody, a która tutaj stała się po raz pierwszy w dziejach ludzkości podstawową ideą systemu”.

Werner Sombart¹ (1917),
[za:] Lulek (1920, s. 11)

Wprowadzenie

Napisany przez Paciolięgo i wydany w 1494 r. w Wenecji *Tractatus XI de Computis et Scripturis* bez wątpienia przyczynił się do rozpowszechnienia wiedzy o księgowości w ówczesnym świecie. Doprowadził do standaryzacji podstaw rachunkowości jako nauki i był podstawowym źródłem wiedzy dla wielu autorów, którzy przez kolejne wieki opierali swoje prace na dorobku franciszkanina lub jego naśladowców. Inspiracja dziełem Paciolięgo nie ograniczała się więc tylko do Włoch (Sojak, Kowalska, 2015), ale rozprzestrzeniała się także na inne kraje, takie jak Niemcy, Holandia, Anglia, Francja, Hiszpania czy Polska.

Celem artykułu jest prezentacja podręczników Holendrów Jana Ympyna i Simona Stevina oraz Anglika Richarda Dafforne’a. Poprzez analizę porównawczą zawartych w nich treści z zasadami księgowości opisanymi przez Paciolięgo w *Traktacie o księgowości podwójnej*, potwierdzimy tezę, że Pacioli rzeczywiście był inspiracją dla powstawania nowych podręczników księgowości kupieckiej w Europie. Pacioli miał wielu naśladowców. Wybór autorów holenderskich podyktowany był tym, że to za ich pośrednictwem (poprzez tłumaczenia ich dzieł) Pacioli trafił do Francji, Hiszpanii i Anglii. Z kolei Dafforne przyczynił się do popularyzacji Paciolięgo w Anglii, a następnie (ze względu na język) w Stanach Zjednoczonych Ameryki. W opracowaniu tym pominięto niemieckojęzycznych naśladowców Paciolięgo (zob. na ten temat Marszałek, 1935; Scheffs, 1939; Wojciechowski, 1964).

¹ Werner Sombart (1863–1941) – niemiecki socjolog i ekonomista pierwszej połowy XX wieku.

1. Jan Ympyn Christoffels

Włoska księgowość przeniknęła do Holandii dzięki szerokim kontaktom handlowym. Holendrzy ze względu na to, że byli doskonałymi konstruktorami statków i nawigatorami, przez wieki dominowali na morzu. Cechowała ich również dokładność, ostrożność i uczciwość w prowadzeniu handlu. Holenderscy kupcy wysyłali wówczas swoich dorastających synów do Italii, aby tam zdobyli praktyczną i teoretyczną wiedzę o sztuce włoskiego handlu. Jednym z nich był Jan Ympyn Christoffels (1485–1543), kupiec, który odwiedził Wenecję oraz północne Włochy i pozostał tam przez 12 lat (Chatfield, 1996, s. 616). Powrócił do kraju bogatszy w wiedzę w prowadzeniu ksiąg handlowych zgodnie z metodą włoską, o której później napisał książkę *Nieuwe Instructieende Bevijs der looffelijcker Consten des Rekenbecks*. Nie doczekał się jednak jej publikacji, gdyż została ona wydana pośmiertnie przez jego żonę w 1543 r. (Geijsbeek, 1914, s. 11). W tym samym roku książka ta została przetłumaczona na język francuski (tłumacz nie jest znany), po czym z francuskiego na angielski – w tym przypadku tłumaczem był najprawdopodobniej Hugh Oldcastle. W cztery lata później, w 1547 r. pojawiło się kolejne, anonimowe tłumaczenie książki Ympyna na język angielski (Scheffs, 1939, s. 180).

Fotografia 1. Kserokopia strony tytułowej dzieła Jana Ympyna

Źródło: Geijsbeek (1914, s. 112).

Ympyn twierdził, że opisaną w niej wiedzę zdobył we Włoszech z książek tam publikowanych. Powoływał się także na osobę, która nigdy nie była znana jako twórca księgowości, a historycy skłaniają się ku stwierdzeniu, że był to człowiek jedynie znający doskonale sztukę rachunkowości, od której Ympyn zaczerpnął znaczną wiedzę. Jednakże wyraźnie wspominał również o rozprawie Pacioli, nazywając go Bratem Łukaszem z Borgo. Na podstawie faktu, że w wielu późniejszych publikacjach Luca Pacioli był określany tym samym imieniem, jakim nazywał go Ympyn, można wywnioskować, że książka Ympyna była dobrze znana kolejnym autorom, którzy chętnie z niej korzystali (Geijsbeek, 1914, s. 11).

W swojej książce Ympyn niemal skopiował dzieło Pacioli, jednak oprócz tego zawarł tam również kilka autorskich koncepcji. Na przykład Pacioli, mówiąc w drugiej części swojego dzieła o „Zarządzaniu”, nie wyjaśnia, czym w istocie jest owo zarządzanie. Ympyn natomiast pisze, że zarządzanie jest dowodzeniem, systematyzowaniem i wykonywaniem zarówno zwyczajnych, jak i nadzwyczajnych spraw związanych z prowadzeniem interesów. Ponadto zaleca, aby spis treści odbijać na pergaminie i umieszczać na początku lub na końcu księgi głównej, ale w taki sposób, by można go było wyjąć w razie potrzeby. Na okładce księgi umieszcza znak krzyża, ale nie wspomina o żadnych innych rozróżniających oznaczeniach (Geijsbeek, 1914, s. 113).

Pacioli, omawiając księgę główną, pisał co prawda o konieczności zawarcia w niej alfabetycznego wyciągu dłużników i wierzycieli, jednak nie wskazywał dokładnie miejsca, w jakim powinien się znajdować. Każdą pierwszą księgę zalecał oznaczać krzyżem, natomiast następne kolejnymi literami alfabetu (Pacioli, 2007, s. 70).

Ympyn utożsamiał kasę z osobą kasjera, a nie z sakiewką, jak czynił to Pacioli. Bardziej szczegółowo opisywał również pojęcie kapitału. Według niego, filie sklepu powinny wprowadzać do dziennika zapisy związane ze sprzedażą, a następnie sumować je i raz w tygodniu przenosić do księgi głównej. Dawał również obszerniejsze wyjaśnienia odnośnie do handlu, weksli i ich zastosowania. Należy jednak pamiętać, że Pacioli opisywał to szerzej w części *Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalita*, która nie dotyczyła przedmiotu księgowości (Geijsbeek, 1914, s. 113).

1.1. Dodatkowe księgi i konta

Ympyn rekomendował prowadzenie odrębnej księgi dla wydatków domowych związanych z utrzymaniem domu, a nie prowadzonej działalności kupieckiej oraz księgi wydatków drobnych do zapisywania mniejszych kosztów prowadzenia interesów. Łączne sumy z tych ksiąg miały być przenoszone raz w miesiącu do dziennika. Wspominał także specjalną księgę kasową dla specyficznych rodzajów monet oraz obcych walut posiadanych przez spółkę, zgodnie z tym, jak banki prowadzą odrębne rachunki dla banknotów o dużych nominałach. Popierał również ideę osobnej księgi w rodzaju terminarza, służącej do zapisywania statystyk i przypomnień oraz księgi zeglugowej.

Jeśli chodzi o rodzaje kont, to Ympyn wyróżniał między innymi konta: odsetek, czynszu z budynków i gruntów, wydatków zwykłych, wydatków domowych, wydatków handlowych, napraw budynków, wydatków związanych z prowadzeniem ogrodu, wynagrodzeń, pożyczek, wydatków na okoliczność narodzin dziecka oraz prezentów ślubnych (Geijsbeek, 1914, s. 113).

Pacioli nie widział potrzeby prowadzenia odrębnych ksiąg dla wydatków domowych i drobnych wydatków biznesowych, zalecał jedynie otwarcie dla nich odrębnych kont w dzienniku i księdze głównej; na przykład konta wydatków kupieckich, wydatków domowych i wydatków nadzwyczajnych (Pacioli, 2007, s. 101). Zakonnik nie wymagał prowadzenia osobnych ksiąg dla rejestracji transakcji w walutach obcych, wystarczyło przeliczać je na wspólną walutę przy przenoszeniu z memoriału do dziennika, a następnie do księgi głównej (Pacioli, 2007, s. 70).

Jeśli chodzi o terminarz do zapisywania drobnych spraw, o których kupiec „nie chce zapomnieć”, to Ympyn zaczerpnął ten pomysł od Pacioli, który w tym samym celu zalecał prowadzenie małej księgi o nazwie memoriał (Pacioli, 2007, s. 125). Zestawienie kategorii księgowych, dla których obaj autorzy zalecali prowadzenie odrębnych kont lub ksiąg, zawiera tabela 1.

Tabela 1. Sposób ewidencji wybranych kategorii księgowych przez Pacioli i Ympyna

Kategoria	Luca Pacioli	Jan Ympyn
Odsetki	Rejestracja na koncie kasy	Odrębne konto
Pożyczki	Rejestracja na koncie kasy	Odrębne konto
Czynsz za budynki	Brak informacji	Odrębne konto
Czynsz za grunty	Brak informacji	Odrębne konto
Wydatki zwykłe/zwyczajne	Odrębne konto lub rejestracja na koncie wydatków domowych	Odrębne konto
Wydatki nadzwyczajne	Odrębne konto lub rejestracja na koncie wydatków domowych	Odrębne konto
Wydatki domowe	Odrębne konto wydatków domowych	Odrębna księga wydatków domowych
Wydatki handlowe	Odrębne konto wydatków kupieckich	Odrębne konto
Wydatki na naprawę budynków	Rejestracja na koncie wydatków domowych	Odrębne konto
Wydatki na utrzymanie ogrodu	Rejestracja na koncie wydatków domowych	Odrębne konto
Wynagrodzenia	Rejestracja na koncie wydatków kupieckich	Odrębne konto
Wydatki na narodziny dziecka	Rejestracja na koncie wydatków nadzwyczajnych lub na koncie wydatków domowych	Odrębne konto

Tabela 1. Sposób ewidencji wybranych kategorii księgowych przez Paciolo i Ympyna (*ciąg dalszy*)

Kategoria	Luca Pacioli	Jan Ympyn
Prezenty ślubne	Rejestracja na koncie wydatków nadzwyczajnych lub na koncie wydatków domowych	Odrębne konto
Wydatki drobne	Rejestracja na koncie wydatków domowych	Odrębna księga wydatków drobnych
Waluty obce	Przeliczenie na wspólną walutę podczas przenoszenia zapisu z memoriału do dziennika	Odrębna księga kasowa
Zysk lub strata	Odrębne konto	Odrębne konto

Źródło: opracowanie własne na podstawie:

Geijsbeek (1914, s. 113), Pacioli (2007, s. 91, 101–102), Kowalska (2014, s. 35).

1.2. Bilans zamknięcia

Ympyn w szczególności podkreślał konieczność inwentaryzowania towarów, do czego używał specjalnego konta, na którym zamykał wszystkie konta towarów i dóbr będących w dyspozycji kupca. Następnie konto to było zamykane na koncie bilansowym. Jednakże zapisy te pomijały dziennik i miały miejsce dopiero w księdze głównej. Aktywa w bilansie umieszczał po stronie kredytowej, a zobowiązania po stronie debetowej. Nie stosował konta bilansu otwarcia w nowej księdze, lecz przepisywał zapisy ze starego konta bilansu z poprzedniej księgi i księgował je w odwrotnej kolejności w nowej księdze, gdyż bilans zamknięcia starej księgi podawał stronicę, na jakich pozycje są księgowane w nowej księdze.

Natomiast według Pacioli konto kapitału można było przenieść do nowej księgi jako sumę zapisów lub szczegółowo, pozycja po pozycji. Przenoszenie sumy miało mieć tę zaletę, że majątek był przedstawiony w jednej pozycji i wówczas nowa księga rozpoczynała się od inwentarza (Geijsbeek, 1914, s. 113).

1.3. Poprawianie błędów w księgach

Obaj autorzy (Pacioli i Ympyn) zgadzali się w kwestii poprawiania błędnych zapisów. Nie uznawali ich wymazywania, lecz nalegali na oznaczenie lub przekreślenie w taki sposób, aby istniała możliwość odczytania treści błędnego zapisu, a następnie wprowadzenie zapisu poprawnego. Miało to na celu utrzymanie ksiąg w stanie tak przejrzystym, aby każdy mógł zrozumieć zanotowane w nich transakcje i aby zapobiec oszustwom i sprzeniewierzeniom, które zdarzały się wówczas niemal codziennie.

Ympyn, podobnie jak Pacioli, przekreślał dwiema ukośnymi liniami zapisy w dzienniku przeniesione do księgi głównej oraz zapisy w księdze głównej, gdy konto jest zamykane lub przenoszone do nowej księgi. Stosował także zasadę personifikacji kont, zgodnie z którą środki finansowe czynił dłużnikiem, a kapitał wierzycielem (Geijsbeek, 1914, s. 111).

Podobnie do Pacioli, Ympyn stosował konto zysków i strat, a także używał bilansowania kont do sprawdzenia poprawności zapisów w księdze głównej. Zamieszczał on bilans jako konto na końcu księgi, nie wyjaśniając jednak celu tego zapisu. Tak samo jak Pacioli ustalał również wynik konta zysków i strat oraz zamykał je w księdze głównej, przenosząc sumę na konto kapitału (Pacioli, 2007, s. 111).

Ympyn różnił się od Pacioli w kilku innych sprawach. Na przykład zwiększał wartość towarów o koszt frachtu i księgował go na ich koncie, w dzienniku wykazywał tylko jedną kolumnę oraz używał w księgach cyfr rzymskich. Niewątpliwym udoskonaleniem koncepcji Pacioli było sporządzanie spisu z natury porównującego stan faktyczny z zapisami księgowymi oraz stosowanie bilansu przy rocznym zamknięciu księgi głównej. Staranność, z jaką Ympyn opisywał zasady rachunkowości, spowodowała, że jego dzieło w istotny sposób przyczyniło się do popularyzacji koncepcji Pacioli w Holandii, Anglii i Francji².

2. Simon Stevin

Kolejnym po Ympynie ważnym autorem holenderskim był Simon Stevin (1548–1620), który w 1608 r. opublikował napisaną po łacinie książkę o matematyce, zawierającą kilka rozdziałów dotyczących rachunkowości. Była to reprodukcja napisanej w języku holenderskim *Księgowości dla kupców i władz książęcych*, która ukazała się w Amsterdamie w 1604 r.

Później, w 1607 r. Stevin na jej podstawie napisał rękopis w formie listu do Maximiliena de Bethune, księcia Seulle. Był on zarządcą finansów królestwa Francji, potem ministrem skarbu i zwierzchnikiem administracji. Stevin, który znał go za sprawą księcia Maurycego Orańskiego³, bardzo pragnął zaprezentować mu system, który z sukcesem udało mu się wdrożyć w Nassau. List ten został opublikowany w formie książki w 1650 r. przez syna Stevina – Henryka.

² W 1450 r. dzieło Pacioli przełożył na język flamandzki także V. Mennher. Jego dzieło w tym samym roku zostało przetłumaczone przez nieznanego autora na język francuski, a w 1565 r. na hiszpański przez Rocha (Scheffs, 1939, s. 181).

³ Maurycy Orański (1567–1625), hrabia Nassau-Dillenburg, był namiestnikiem północnych Niderlandów, od 1587 r. naczelnym wodzem holenderskiej armii. Po śmierci polityka J. van Oldenbarnevelta sprawował nieograniczoną władzę w Holandii; był zwolennikiem wojny z Hiszpanią; reformatorem wojskowym; studiował m.in. historię wojskowości, matematykę, strategię i taktykę. Za sprawą teorii oblężeń S. Stevina zdobył wiele kluczowych twierdz i miast. Zob. http://pl.wikipedia.org/wiki/Maurycy_Ora%C5%84ski (dostęp 13.08.2014).

Dzieło Stevina stało się bardzo ważne także dla Amerykanów, ponieważ wywarło istotny wpływ na punkt widzenia jego przyjaciela Richarda Dafforne'a, który za sprawą książki *Zwierciadło kupca* opublikowanej w 1636 r. stał się angielskim przewodnikiem i pionierem w tworzeniu tekstów o księgowości (Geijsbeek, 1914, s. 11).

Fotografia 2. Kserokopia strony tytułowej dzieła Simona Stevina

Źródło: Geijsbeek (1914, s. 112).

Stevin, słynny podróżnik, pisarz, matematyk, inżynier i wynalazca urodził się w Brugii w 1548 r. Praktyki zawodowej nabył, podobnie jak Pacioli, u bogatych kupców (holenderskich w Antwerpii). Prawdopodobnie uczył się także w jednej z kilku prywatnych szkół rachunkowości, które ówczesnie funkcjonowały w Antwerpii (Ten Have, 1956, s. 237). Efektem tych praktyk była wydana w 1582 r. jego pierwsza książka – *Tafelen van Interest* (*Tablice współczynnikowe, Tablice finansowe*), w której zawarł tablice finansowe (dyskonto, kapitalizacja odsetek), niezwykle ważne w rozliczeniach handlowych (Volmer, 1996, s. 565).

Tablice takie publikował również Pacioli w swojej *Summie...* zatytułowane *Tar-riffa*. Warto zaznaczyć, że tablice takie były już znane bankierom włoskim od ponad dwóch stuleci, ale często były one tajemnicą handlową.

Stevin był jednym z pierwszych autorów, który napisał traktat o księgowości państwowej (rządowej) obejmujący takie zagadnienia, jak księgowość dla gospodarki, księgowość dla królewskich wydatków, księgowość na wypadek wojny i innych nadzwyczajnych sytuacji. Książka ta została napisana dla jego patrona i przyjaciela Maurycego, księcia Nassau. Stevin zwracał uwagę na znaczenie księgowości samorządowej i rządowej ze względu na to, że była ona znacznie słabiej rozwinięta niż kupiecka (Volmer, 1996, s. 565). Propozycje Stevina wykorzystali Szwedzi, wprowadzając koncepcję księgowości podwójnej w 1623 r. dla wydatków i wpływów rządowych (Ten Have, 1956, s. 244–245; Volmer, 1996, s. 565).

Stevin był także jednym z pierwszych historyków rachunkowości – źródeł podwójnej księgowości szukał bowiem u Rzymian i Greków. Zrozumieć rachunkowość można jedynie, śledząc jej rozwój, jaki dokonywał się na przestrzeni wieków.

Później pełnił ważne funkcje publiczne, był między innymi ministrem finansów, głównym inspektorem prac publicznych oraz inspektorem podatkowym (Geijsbeek, 1914, s. 12). Zasłynął przede wszystkim z opisu księgowości kupieckiej, w której zawarł również zasady księgowości rządowej. Co prawda nie opisał jej szczegółowo, ale było to uzasadnione, gdyż osoby korzystające z tego systemu dostawały regularnie zalecenia z formularzami załączonymi z centrali, dlatego też jego książka nie była pełnym wykładem tych wskazówek, a zawierała jedynie przegląd systemu jako całości.

Co więcej, po dokładnym objaśnieniu księgowości kupieckiej, Stevin opisał różnice między nią a księgowością rządową. W swojej książce umieścił także osiem stron Dziennika i czterdzieści stron księgi głównej rachunkowości rządowej.

2.1. Dziennik i księga główna

Porównując dziennik i księgę główną Stevina z dziełem Pacioli, można zauważyć, że zarówno ich druk, jak i rozmieszczenie tekstu są o wiele bardziej przejrzyste i czytelne. Pozycje dziennika są grupowane w inny sposób niż było to czynione przez jakiegokolwiek wcześniejszego autora i o wiele lepiej usystematyzowane, w wielu przypadkach są też stosowane sumy zapisów. Fragment dziennika Stevina znajduje się na fotografii 3.

Ominięte zostały także wszelkie religijne zwroty zwyczajowo umieszczane przez Włochów na początku każdej księgi, a nawet strony⁴. Powodem takiego stanu rzeczy była prawdopodobnie walka o wolność religijną, tocząca się wówczas w Holandii. Rezygnacja Stevina z zamieszczania odwołań do Boga była następnie naśladowana w Anglii i w całej Europie, co jest dowodem na silny wpływ, jaki wywarł on na późniejszą literaturę księgowości. W ten sposób rady Pacioli kierowane do kupców,

⁴ Bardzo prawdopodobne, że było to jedną z przyczyn, dla których w 1645 r. kler Brugii był przeciwny postawieniu pomnika Stevinowi w jego rodzinnym mieście (Volmer, 1996, s. 566).

aby zawsze mieć przed oczami Boga i oznaczać księgi znakiem Krzyża Świętego chroniącego przed złem, odeszły w zapomnienie (Geijsbeek, 1914, s. 114).

Fotografia 3. Fragment dziennika Simona Stevina

t Jaer 1600.				L	ƒ	g
14	28	Junius.	Aermont Jacobs debet per casse, an hem betaelt in vollochingh van 't verscheen den 10 April 1600	64	6	0
16	30	Junius.	Oncosten van Coomschap debet per casse deur betaelt in dese maent van Junius blijckende by 't memoriael van dien	2	10	0
16	30	Junius.	Oncosten vanden huysse debet per casse, deur betaelt in dese maent van Junius blijckende by 't memoriael van dien	5	0	0
8	4	Julius.	Omaer de Swarte debet per verscheyden partien, an hem vercochte betalen binnen 2 maenden, die geleyert sijn in handen van Andries Corfssyn Faciteur, En das dewr last vanden voorschreven Omaer, blijckende by syn misseire vanden 16 Junius 1600: En ten eerste			
7	-	-	Peper 3 balen vregende no 9 - 250 tar. 2.0 10 - 260 tar. 2.0 11 - 254 tar. 2.0 764 tar. 6.0.	113	14	0
7	-	-	Noten 2 balen vregende no 13 - 86 tar. 1.8. 14 - 88 tar. 1.8. 147 tar. 3.0.	85	10	0
5	-	-	Nagelen 2 balen vregende no 11 - 90 tar. 1.0. 12 - 88 tar. 1.0. 178 tar. 2.0.	114	8	0
			Somme	313	12	0

Źródło: Geijsbeek (1914, s. 125).

Podobnie jak czynił to Pacioli i jego bezpośredni naśladowcy, Stevin personifikował konta bezosobowe, określając na przykład konto kasy jako kasjera. Wymieniał również takie same metody dokonywania transakcji zakupu i sprzedaży, czyli płatność gotówką, płatność odroczoną, wymianę barterową oraz ich kombinacje. Tak samo jak Pacioli twierdził, że na początku każdej księgi wymagane są dwa zapisy: kasy i kapitału; wyjaśniał także szczegółowo sytuację, w których można rozpocząć działalność kupiecką, nie posiadając majątku (Geijsbeek, 1914, s. 115).

Stevin był jednym z pierwszych autorów, który w księdze głównej na lewo od daty umieszczał numery stron, na których znajdują się zapisy w dzienniku. Pacioli czytnął odwrotnie, gdyż to w dzienniku zapisywał numery stron, na które przeniesiono zapisy do księgi głównej. Stevin nie stosował terminu „A” po stronie debetowej, zamiast tego używał terminu „PER” po obu stronach. Uważał jednak, że nie ma to większego znaczenia, gdyż wszystko zależy od sposobu interpretacji zapisu. W dzienniku nie zamieszczał ani terminu „PER”, ani „A”, ani nie rozdzielał ich dwiema ukośnymi liniami, jak czynili to Pacioli i Ympyn. Zamiast tego wstawiał wyrażenie „debit per” między imię dłużnika i wierzyciela.

Stevin uważał za zbędne stosowanie cyfr rzymskich w księdze głównej, ponieważ nie są one nigdy używane w dzienniku, będącym księgą większej wagi, a skoro nie są tam stosowane, tym bardziej nie są wymagane w księdze mniejszej wagi, jaką jest księga główna. Uznawał on dziennik za księgę większej wagi, ponieważ w przypadku zagubienia księgi głównej zapisy w niej można łatwo odtworzyć na podstawie dziennika, jednak w przeciwnym przypadku nie jest to już tak proste, gdyż księga nie zawiera wszystkich szczegółów, które znajdują się w dzienniku (Geijsbeek, 1914, s. 115).

Fotografia 4. Fragment księgi głównej Simona Stevina

		Nagelen debet.		t Jaer 1600.		fl. onc.					
1	0	Ianna.	Per capitael fol. 3	-	-	350	8	175	5	0	0
3	30	Meye.	Per Aernout Jacobs fol. 15	-	-	176	0	83	0	0	0
Somme						526	8	258	5	0	0
31		Decem.	Per rekening van winst en verlies fol. 19 hier gesteld by slot van desen, wvessende prouffijt op nagelen - -					75	4	7	7
Somme						526	8	333	9	7	7

Źródło: Geijsbeek (1914, s. 128).

Bilans otwarcia lub pierwszy zapis w księdze głównej na niektórych kontach przedstawiano pod datą „0 stycznia”. Stevin uważał wpisywanie cyfry zero na początku roku za absolutnie konieczne, ponieważ księgi nie są otwierane ani 31 grudnia, ani 1 stycznia, lecz pomiędzy tymi datami (Ten Have, 1956, s. 244). Porównał to nawet do pierwszego szczebla drabiny, który nie znajduje się na jej początku. Data w księdze głównej jest powtarzana przy każdym zapisie, wbrew metodzie włoskiej, która zezwalała na używanie słów „dzień... powyższego miesiąca”, gdyż słowo „powyższy” odnosiło się często do miesiąca, którego nazwa została wymieniona wiele stron wcześniej, co powodowało utrudnienia w szybkim odczytaniu daty zapisu (Geijsbeek, 1914, s. 115).

Inaczej niż Pacioli i Ympyn, Stevin używał określonych nagłówków dla kont księgi głównej oraz umieszczał rok na górze każdej strony, a także bilansował konta księgi głównej poprzez sumy częściowe. Zapis zamykający księgę nie przechodził przez dziennik, a konto zysków i strat było przepisywane na koniec roku oraz przy

zamknięciu poszczególnych transakcji. Mówiąc o zysku lub stracie, namawiał do przeksięgowania go na konto kapitału, tak samo jak czynił to Pacioli.

Odrębna księga kasowa służyła mu do codziennych zapisów wpływów po stronie debetowej i wypływów po stronie kredytowej, a więc tak samo jak byłyby księgowane w księdze. Następnie raz w miesiącu przenosił je jako sumę do księgi głównej, co miało na celu zmniejszenie liczby zapisów księgowych (Geijsbeek, 1914, s. 116).

Na głównym koncie towarów Stevin wyodrębniał dwie kolumny: jedną dla wartości, a drugą dla jednostki miary lub wagi danego towaru, podkreślając, że one też ulegają bilansowaniu. Pacioli nie czuł potrzeby zapisywania w księdze głównej wagi towarów, gdyż było to opisane w dzienniku, w księdze natomiast wyodrębniał jedynie kolumny dla poszczególnych rodzajów monet, jakimi obraca kupiec.

Ponadto Holender kwestionował używanie nazwy „memoriał” do określania księgi, w której zapisywane są pobieżnie codzienne transakcje w celu przygotowania ich do umieszczenia w dzienniku. Nazywał ją księgą bieżącą, twierdząc, że memoriał jest księgą z przypomnieniami, czyli sprawami, o których kupiec nie powinien zapomnieć (Geijsbeek, 1914, s. 116).

2.2. Kontrola zgodności zapisów w księgach

Stevin jako pierwszy stosował system kontroli zapisów księgowych, porównując saldo konta głównego z kwotami wynikającymi z miesięcznych raportów otrzymywanych od poborców i kasjerów z różnych miejsc i wydziałów, które były księgowane na tym koncie za pośrednictwem zapisów w dzienniku. Uzyskane informacje mogły być zestawiane w różnym układzie, co pozwalało zobaczyć zaległości w płatnościach dla każdego roku, każdego skarbca i każdej miejscowości. Stwierdził także, że jeśli tabele nie są pożądane, to powinno istnieć odrębne konto odpowiadające każdej z tych tabel, a co najmniej osobne konto dla każdego roku (Geijsbeek, 1914, s. 116).

Stevin zalecał również sporządzanie bilansów próbnych w lutym, maju, sierpniu i grudniu, ponieważ zwyczajowo są to terminy płatności kupieckich, co z kolei prowadzi do księgowania na wielu kontach, co czyni pracę prostszą i lżejszą. Co więcej, dostarcza to danych statystycznych, na których kupcy mogą opierać terminy swoich zakupów, sprzedaży w kolejnych okresach (Geijsbeek, 1914, s. 116).

2.3. Rachunek zysków i strat

Stevin uważał, że do zwyczaju kupieckiego należy ustalenie nie rzadziej niż raz w roku osiągniętego na działalności zysku lub straty. Czynność tę nazywał bilansowaniem, sporządzaniem rachunku zysków i strat lub ustalaniem kapitału. W tym celu radził dodać do siebie kasę, posiadane towary oraz należności i pomniejszyć je o zobowiązania; różnica miała stanowić kapitał netto przy założeniu, że należności są możliwe do odzyskania. Różnica między kapitałem netto roku poprzedniego i roku bieżącego była zyskiem lub stratą.

Zgodnie z jego zaleceniami bilans może być sporządzany częściej niż zamykanie ksiąg, które odbywa się jedynie w momencie otwarcia nowej księgi, rezygnacji kupca z prowadzenia interesów lub jego śmierci. Aby potwierdzić autentyczność osiągniętego zysku lub straty, sporządzał rachunek zysków i strat, który nazywał zestawieniem dowodów. Następnie porównywał zysk lub stratę uzyskaną tymi dwoma sposobami (Geijsbeek, 1914, s. 116).

Zamykając księgę główną, Stevin w celu zamknięcia poszczególnych kont przenosił ich salda bezpośrednio na inne konta księgi głównej bez pomocy zapisów w dzienniku. Aktywa i zobowiązania przeksięgowywał na konto kapitału, a zysk lub stratę na konto zysków i strat. Następnie zamykał wszystkie zapisy, przenosząc zysk lub stratę na konto kapitału (Geijsbeek, 1914, s. 117).

Podsumowując uwagi o dziele Stevina, można stwierdzić, że w wielu kwestiach bez wątpienia naśladował Ympyna, który korzystał z kolei z wiedzy Pacioliiego. Jednak trzeba przyznać, że opisany przez niego system księgowości nie był idealny, ale istotnie wpłynął na nowożytny metody angielskie i amerykańskie, do czego przyczynił się jego bezpośredni naśladowca – Richard Dafforne.

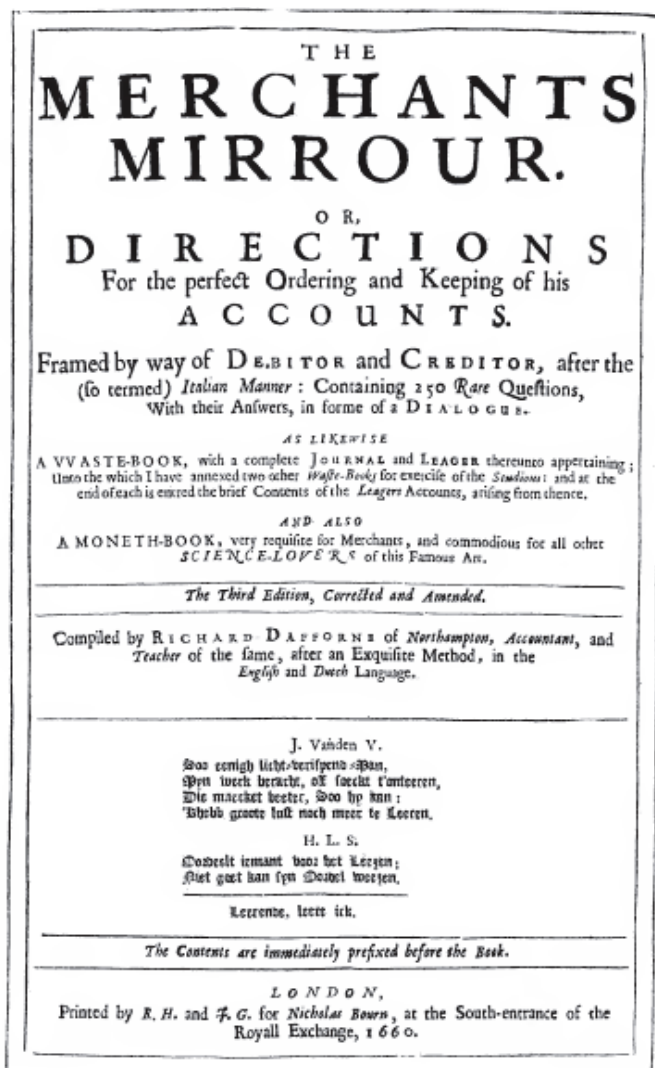
3. Richard Dafforne

W takim samym stylu jak książka Stevina, czyli w formie dialogu, było utrzymane dzieło Anglika Richarda Dafforne'a *The Merchants Mirror, or Directions for the Perfect Ordering and Keeping of His Accounts* (*Zwierciadło kupca, albo wskazówki dla perfekcyjnego prowadzenia i utrzymania ksiąg*) opublikowane w Londynie w 1636 r. (Woolf, 1912, s. 209). Twierdził on nawet, że znał Simona Stevina osobiście (Gleeson-White, 2012, s. 121). Nie ulega wątpliwości, że wzorował się na jego utworze i dorobku innych holenderskich autorów, co można stwierdzić chociażby po licznych cytatach zaczerpniętych z literatury powstałej w tym języku.

Poza tym Dafforne nie ukrywał swego uznania dla Włoch, Niemiec i Holandii, w których to krajach – jego zdaniem – pisało wielu znakomitych autorów zajmujących się przedmiotem rachunkowości; na potwierdzenie tego dołączył ich długą listę (Geijsbeek, 1914, s. 13).

Przez dość długi czas Dafforne przebywał w Holandii, w której zdobył szeroką wiedzę o księgowości. Część jego dzieła została napisana w Amsterdamie zanim powrócił do Londynu. We wstępie do swojej rozprawy wskazywał na jej powiązanie z innymi istniejącymi już książkami o rachunkowości i mimo że autorów wielu z nich dyskredytował, to wysoko cenił Stevina, od którego zaczerpnął znaczną część koncepcji (Chatfield, 1996, s. 187). Jeśli jednak Stevin był doskonałym nauczycielem, to jego naśladowca był raczej powierzchowny w przekazywaniu wiedzy księgowej (Geijsbeek, 1914, s. 137).

Fotografia 5. Kserokopia strony tytułowej dzieła Richarda Dafforne'a

Źródło: Geijsbeek (1914, s. 140).

3.1. Księgi kupieckie

Dafforne tłumaczył, że kupcy w Amsterdamie używają księgi kasowej i księgi bankowej, ponieważ ich dziennik i księga główna są zawsze opóźnione, jeśli chodzi o zapisy księgowo. Nalegał też, aby stosować księgę drobnych wydatków, z której sumy codziennych zapisów byłyby raz w miesiącu lub raz na kwartał przenoszone do księgi głównej, w celu uniknięcia licznych księgowania małych kwot.

To co Pacioli nazywał memoriałem, Dafforne określał mianem księgi nieużytków (kosza), ponieważ wszystko jest z niej przenoszone do dziennika, a kiedy zostanie to już uczynione, to nie ma dłużej potrzeby ich przechowywania. W Holandii inwentarz i bilans próbny nie były wpisywane do księgi nieużytków, ponieważ zawierały one informacje natury prywatnej. Zamazywanie lub wymazywanie zapisów w dzienniku postrzegał za niewłaściwe. Zamiast tego, aby oznaczyć pozycję przeniesioną do innej księgi, umieszczał dwie pochyle linie na lewym marginesie księgi, w której znajdował się pierwotny zapis. Nie pochylał przekreślania zapisów ukośną linią, ponieważ jego zdaniem przysłania to tekst i liczby dotyczące danej operacji (Geijsbeek, 1914, s. 137).

Fragment dziennika Richarda Dafforne'a znajduje się na fotografii 6.

Fotografia 6. Fragment dziennika Richarda Dafforne'a

<i>Anno 1634. the 7. day of June in London. (13</i>		£	ₛ	d
sent payment for Company-use, being ———		146	11	—
117. <i>Thomas Trust</i> at Antwerp for company of <i>Randoll Rice</i> $\frac{1}{2}$, and $\frac{1}{2}$ for me, our account of Time, debtor to Voyage to Antwerp, con-				
signed to dito <i>Thomas</i> for our company $\frac{1}{2}$, and $\frac{1}{2}$ l. 15 15. 7. 8. for				
12. the ensuing Wares sold by him: the particulars are, viz.				
10. 8. Bales of Pepper, producing clear Ready-mony,				
as by the account ———	gl. 2753.9.4.			
30. Butts of Serrese to <i>Iaques Gerrisson</i> , part at				
2. moneths, producing (whereof $\frac{1}{2}$ is received)				
as by the account, clear mony ———	gl. 12400.—			
gl. 15153.9.4. pen. reduced at 10. gl. or 33. 8. 4. d. are ———		1515	7	—

Źródło: Geijsbeek (1914, s. 172).

Dafforne nie używał w swoich księgach terminów „debet” i „kredyt”, lecz nazywał strony dłużnikami i wierzycielami, które odpowiednio obciążał lub uznawał. Dłużników nazywał osobami, od których kupiec ma coś otrzymać, natomiast wierzycieli jako tych, którym należy coś oddać, czyli osoby żądające zapłaty długu. Uważał, że w księdze nie może się znaleźć żaden zapis, którego nie było wcześniej w dzienniku. Dotyczyło to także przenoszenia księgowoń z zapisanej już strony na nową, zamykania konta zysku i straty oraz bilansowania kont.

Praktyka ta zdecydowanie różniła się od metod postępowania jego poprzedników, którzy powyższych operacji dokonywali bezpośrednio w księdze głównej, pomijając dziennik. Cechą wspólną Dafforne'a i Pacioliiego było utożsamianie z dłużnikiem

salda otwarcia konta kasy w dzienniku oraz identyfikowania konta kapitału jako wierzyciela. Towary o dużych rozmiarach i ilościach Dafforne zawsze umieszczał na odrębnym koncie oznaczonym nazwą danego towaru. Jednakże, jeśli towar składał się z wielu drobnych elementów, z których tylko część podlegała obrotowi, to były one księgowane na koncie głównym towarów (Geijsbeek, 1914, s. 138).

Anglik wymieniał 15 zasad umieszczania w dzienniku zapisów po stronie debetowej i kredytowej, ale w dalszym ciągu personifikował je z dłużnikiem i wierzycielem (Geijsbeek, 1914, s. 159). W księdze głównej stosował dwie kolumny: w jednej zapisywał kwotę, a w drugiej ilość lub wagę. Przykład rejestracji przez Dafforne'a zdarzeń dla strony debetowej konta „Kasa” w księdze głównej ilustruje fotografia 7.

Fotografia 7. Fragment księgi głównej Richarda Dafforne'a

Fol.1.)		Anno 1633. in London.		Fol	£	ſ	d
Year.	Day						
		Cash is Debitor.					
	1-1	Janu. To Stock, for severall coynes of mony——	—	1	1000	15	7
	5-27	Febr. To <i>Jacob Symonson</i> his account Currant——	—	2	328	10	11
1634.	9-22	April To <i>George Pinchback</i> , received in full——	—	3	9	11	2
	10-8	May To Figs $\frac{1}{2}$ R. R. $\frac{2}{3}$ for me——	—	9	525	—	—
	12-22	Dito to <i>James Wilkinson</i> , received to clear a truck——	—	4	102	16	1
	14-23	June To <i>Diego del Varino</i> his account of Cash——	—	12	25	10	7
	14-—	Dito To Profit and Losse, gained by <i>Diego's</i> fruits——	—	7	13	4	—
	14-2	July To <i>George Pinchback</i> received by his Assignment——	—	3	485	6	5
	16-11	Dito To <i>Jacob Symonson</i> his account Currant——	—	2	28	1	7
	16-20	Dito To <i>Randoll Rice</i> his account Currant——	—	6	284	16	8
	16-20	Dito To <i>Andrew Hitchcock</i> received in part——	—	11	100	—	—
		Summe——	—	—	2903	13	—

Źródło: Geijsbeek (1914, s. 176).

Bezsprzecznie Dafforne naśladował więc tutaj Stevina, który, jak wcześniej wspomniano, różnił się w tej kwestii od Pacioliiego zapisującego wagę i ilość towarów tylko w dzienniku. Co więcej, obniżki cen towarów udzielane odbiorcom za płatność gotówką zalecał ujmować w księgach poprzez pomniejszenie wartości towaru, natomiast rabaty księgować bezpośrednio na konto zysku lub straty.

Jak sam zauważył, nie zgadzał się pod tym względem z innymi autorami, a tym samym wprowadził do teorii księgowości tyle sprzeczności, że potem przez długie lata wprowadzały one wiele osób w stan dezorientacji (Geijsbeek, 1914, s. 138).

3.2. Sporządzanie bilansu

Dafforne nie używał, dla różnicy między stroną kredytową a debetową, określenia „saldo”, lecz „różnica”, którą uzyskiwał poprzez odjęcie kwoty mniejszej od większej, a następnie wprowadzał do dziennika. Natomiast w księdze głównej nie nazywał już tego różnicą, jak czynili to Włosi, lecz „saldem zamknięcia”.

Stosował także słowa „wyrównywanie” zamiast „bilansowanie”. Proces zamykania księgi głównej określał mianem jej „bilansowania” lub „zakańczania” („kończenia”). Jeśli chodzi o termin „bilansowanie”, to Pacioli odnosił go do procesu uzgadniania zapisów Dziennika z memoriałem oraz księgi głównej z dziennikiem. Natomiast czynności związane z zamykaniem kont nazywał „saldowaniem”. Dafforne rozszerzył więc znaczenie słowa „bilansowanie” na wszystkie czynności podejmowane w celu zamknięcia ksiąg (Geijsbeek, 1914, s. 138–139).

Podobnie jak Stevin, Dafforne twierdził, że księga główna powinna być bilansowana w momencie otwierania nowych ksiąg, kończenia działalności przez kupca lub w przypadku jego śmierci. Bilansowanie to, według niego, zawierało trzy czynności: porównywanie wszystkich otwartych kont, zapisywanie uzyskanych różnic oraz przeniesienie ich na nowe konta lub konto bilansu. Czynność bilansowania dzielił na sporządzanie bilansu próbnego i faktycznego, czego nie czynił Pacioli.

Bilans próbny składał się z sald kont księgi głównej przed dokonaniem zapisów na konto zysku lub straty, natomiast bilans faktyczny miał obejmować te konta, których salda były przenoszone na konto zysku lub straty. Salda te, podobnie jak Pacioli, umieszczał w bilansie po tych samych stronach, na których znajdowały się w księdze, a więc jeśli kasa była dłużnikiem w księdze, powinna być dłużnikiem również w bilansie (Geijsbeek, 1914, s. 138–139).

Dafforne wyjaśniał bardzo szczegółowo sposób zamykania kont prowadzonych w obcych walutach oraz zasady postępowania z kontem zysku lub straty podczas wymiany waluty przy zamykaniu ksiąg. Pokazywał jak saldować konta i dokonywać zapisów w dzienniku w celu zamknięcia kont na koncie bilansowym i bardzo szczegółowo wyjaśniał, że procedura ta nie jest konieczna, jeśli ktoś używa księgi bilansowej do zapisu informacji o charakterze prywatnym. W takim wypadku można, według Dafforne’a, przenosić salda bezpośrednio ze starych kont starej księgi na nowe konta w nowej księdze. Oprócz tego, numerował on wszystkie zapisy w dzienniku i tak samo jak Stevin nie rozdzielał pozycji debetowych od kredytowych.

Obaj więc zrezygnowali z zalecenia Pacioliego do oddzielania dłużnika i wierzyciela dwiema ukośnymi liniami. Jednakże odnośniki w dzienniku do stron w księdze głównej zapisywał w formie ułamka, tak jak robił to Pacioli. Jeśli chodzi o nagłówki w księdze głównej, to tutaj również Dafforne był bliższy propozycjom Stevina niż włoskim zwyczajom (Geijsbeek, 1914, s. 139).

Fotografia 8. Bilans próbny Richarda Dafforne'a (strona debetowa)

Anno 1633. the 23. of October in Amsterdam.

SURVEY OF THE Generall Ballance, or Estate-reckoning.

Thus ought your
accounts to stand
at the first view of
the Bookes, when e-
very thing is tran-
sportted out of the
Waste-Book into the
Ledger.

Thus ought your
Second, or Triall-
Ballance to stand
with the Losses.

Thus ought your
True-Ballance to
stand, which you
transport into your
New-Books.

Debitor

23	Dito. To Banck, as in fol. 1. appeareth	13688	17	8
—	Dito. To House King David, fol. 2 —	6213	15	—
—	Dito. To Susanna Peeters Orphans —	5573	16	8
—	Dito. To Jack Pudding my account Currant —	11328	6	8
—	Dito. To Wines, for 15. Butts unfold	1260	—	—
—	Dito. To French Aquavitar, for 58. Hogheads —	5568	—	—
—	Dito. To Rye, for 18. Last, 7. Mudde, fol. 3. —	2877	15	8
—	Dito. To Couchaneille, as in fol. 4. —	10080	—	—
—	Dito. To Brasil, as in fol. —	10888	3	—
—	Dito. To Interest-reckoning, fol. —	44	14	—
—	Dito. To Profit and Loss, fol. —	320	2	8
—	Dito. To Voyage to London, confign- ed to Jack Pudding, fol. —	7810	—	—
—	Dito. To Voyage to Hambrough, fol. —	2353	3	—
—	Dito. To Voyage to Danfick, fol. —	1967	1	—
—	Dito. To Insurance-reckoning, fol. —	3463	2	8
—	Dito. To Cash, as appeareth in fol. —	29561	11	—
—	Dito. To Cambrix, 11. Peees unfold	8900	—	—
—	Dito. To Ship the Rain-bow, fol. —	1043	12	8
—	Dito. To Hans van Effen at Ham- brough, my account Currant, fol. —	3780	—	—
—	Dito. To Pieter Brasfieur at Danfick, my account Currant, fol. —	3805	14	8
—	Dito. To Jack Pudding at London, his account Currant, fol. —	917	—	—

Summe gl. —

Guil.	sti.	p.
130544	15	—

Guil.	sti.	p.
42124	10	—

Guil.	sti.	p.
41904	6	8

Źródło: Geijsbeek (1914, s. 180).

Fotografia 9. Bilans próbny Richarda Dafforne'a (strona kredytowa)

Anno 1633. the 23. of October in Amsterdam.

SURVEY OF THE Generall-Ballance, or Estate-reckoning.

Thus ought your
accounts to stand at
the first view of your
Books, when each
parcel is transpor-
ted out of the Waste-
Book into the Jour-
nall and Ledger.

Thus ought your
second, or Tryall-
Ballance to stand
with the Gains.

Thus ought your
True Ballance to
stand, which you
transport to New-
Books.

Creditor.

Gul. St. p.

Gul. St. p.

Gul. St. p.

23 Dito. By Banck, as in fol. 1. appeareth-
— Dito. By House King David, fol. 2. —
— Dito. By Susanna Peeters Orphans —
— Dito. By Jack Pudding my account
Currant — — — — —
— Dito. By French Aqua-vitæ 58. Hogf-
heads sold — — — — —
— Dito. By Rye, for 16. Last fold, fol. 3.
— Dito. By Couchaneille, as in fol. 4. —
— Dito. By Brasil, as in fol. 4. — —
— Dito. By Interest-reckoning, fol. —
— Dito. By Profit and Losse, fol. — —
— Dito. By Voyage to London, fol. —
— Dito. By Voyage to Hambrough —
— Dito. By Voyage to Danlick, fol. —
— Dito. By Insurance-reckoning, fol. —
— Dito. By Cash, as appeareth in fol. —
— Dito. By Cambrix-Cloth, fol. — —
— Dito. By Ship the Rain-bow, fol. —
— Dito. By Hans van Essen my account-
— Dito. By Peeter Brasseur my account-
— Dito. By Jack Pudding at London, his
account Currant — — — — —
— Dito. By Stock, for my just Estate —

8133 15 8
7538 15 —
4860 . 2 —
9145 — —
6960 — —
1788 12 8
13950 — —
10817 12 —
102 16 8
394 . 7 8
8350 — —
3816 . 6 —
3805 14 8
3576 6 —
2408 3 —
8105 12 —
1432 12 8
3720 — —
3752 2 —

1325 — —
. 465 — —
1392 — —
444 12 8
3906 — —
58 2 8
74 5 —
3140 — —
1463 . 3 —
1838 13 8
113 3 8
545 12 —
389 — —

2377 18 —
39526 . 8 8
41904 6 8

Summe gl. — —

130544 15 —

42124 10 —

Źródło: Geijsbeek (1914, s. 181).

Jego dzieło było inspiracją dla wielu późniejszych twórców angielskich⁵, dzięki czemu za sprawą Ympyna, Stevina i Dafforne’a Pacioli i jego podwójna księgowość bezpośrednio lub pośrednio przeniknęły do współczesnej literatury i praktyki rachunkowości, tworząc jej niepodważalne fundamenty. W celu pełnego zobrazowania ewolucji praktycznych koncepcji rachunkowości, w tabeli 2 przedstawiono syntetyczne zestawienie metod stosowanych przez Paciolięgo, Ympyna, Stevina i Dafforne’a.

Tabela 2. Wybrane metody księgowości stosowane przez Paciolięgo i jego naśladowców

Kategoria	Luca Pacioli	Jan Ympyn	Simon Stevin	Richard Dafforne
Znak krzyża	Okładka pierwszego memoriału, dziennika i księgi głównej	Okładka księgi głównej	Brak	Brak
Prowadzone księgi	Memoriał, dziennik, księga główna, przypomnienia	Księga wydatków domowych, księga wydatków drobnych, dziennik, księga główna, księga kasowa, terminarz	Dziennik, księga główna, księga kasowa, księga bieżąca, przypomnienia	Dziennik, księga główna, księga kasowa, księga bankowa, księga wydatków drobnych, księga nieużytków

⁵ W 1543 r. ukazały się trzy tłumaczenia dzieła Paciolięgo, na język holenderski, francuski i angielski. Tłumaczenia angielskiego dokonał Hugh Oldcastle – nauczyciel matematyki. Oryginał tego dzieła (rękopis) wydany 14 sierpnia 1543 r., pół roku po śmierci autora, przez jego żonę nie zachował się. Pełny jego tytuł brzmiał: *Here Ensueeth a Profitable Treatyce Called the Instrument or Boke to Learne to Knowe the Good Order of the Keyng of the Famous Reconyng, Called in Latyn Dare et Habere, and in Ehglyshe Debitor and Creditor* (Coomber, 1956, s. 206). Natomiast w 1588 r. reprinted tego dzieła dokonał John Mellis. Tytuł jego dzieła brzmiał: *A Briefe Instruction an the Maner How to Keepe Books of Accompts After the Order of Debitor and Creditor, and As Well for Proper Accomptspartible, &c.*, (Woolf, 1912, s. 131–132). W 1675 r. ukazała się książka *Debeter and Creditor Made Easie, or Short Instruction for Attaining the Right Use of Accounts*, której autorem był Stephen Monteage. Natomiast w 1683 r. wydał *Instructions for Rent Gatherers, Accompts, &c., Made Easie* (Woolf, 1912, s. 135, 214–215). Oryginalne dzieło angielskie, niebędące tłumaczeniem ukazało się w 1553 r. Jego autorem był James Peel, a tytuł był następujący: *Maner and Fourme How to Kepe a Perfecta Reconyng After the Order of the Most Worthie and Notable Accmpte of Debitour and Creditour*. Drugą obszerniejszą książkę Peel wydał w 1569 r. *The Patheway to Perfectness in the Accompts of Debitour and Creditour* (Woolf, 1912, s. 133; Gordon, 1956, s. 204–205; Chatfield, 1974, s. 56).

Kategoria	Luca Pacioli	Jan Ympyn	Simon Stevin	Richard Dafforne
Odwołanie do stron w księdze głównej, na której znajduje się zapis z dziennika	Na lewym marginesie zapisu w dzienniku	Brak informacji	Na lewym marginesie zapisu w dzienniku, oprócz tego w księdze głównej zamieszczał odwołanie do zapisu w dzienniku	Na lewym marginesie zapisu w dzienniku
Terminy stosowane w dzienniku i księdze głównej	„PER” i „A”	„PER” i „A”	„PER” po obu stronach (tylko w księdze głównej)	„to” i „by” w księdze głównej
Zapis oddzielający dłużnika i wierzyciela w dzienniku	Dwie ukośne linie (//)	Dwie ukośne linie (//)	„debit per”	„debitor to”
Oznaczenie w dzienniku zapisu przeniesionego do księgi głównej	Przekreślenie zapisu dwiema ukośnymi liniami	Przekreślenie zapisu dwiema ukośnymi liniami	Brak	Dwie pochyłe linie na lewym marginesie zapisu
Personifikacja kont	Tak	Tak	Tak	Tak

Źródło: opracowanie własne na podstawie:
Geijsbeek (1914, s. 125), Pacioli (2007), Kowalska (2014, s. 51).

Podsumowanie

Traktat o księgowości podwójnej rozpoczął nowy rozdział w historii rachunkowości. Ten kompleksowy podręcznik, opisujący zasady ewidencjonowania operacji gospodarczych i prowadzenia ksiąg rachunkowych metodą włoską, zyskał tak dużą popularność, że jego twórcę – Lukę Pacioliiego określano mianem ojca rachunkowości. Ogromne zainteresowanie jego dziełem spowodowało, że stało się ono głównym źródłem wiedzy księgowej na terenie prawie całej Europy.

Kolejni autorzy wzorowali się na podręczniku Pacioliiego i w dużej mierze powielali opisane przez niego metody, niekiedy wprowadzając własne idee i usprawnienia. Najpierw inspiracje czerpali z niego Włosi, których charakteryzowała duża doza naśladownictwa (zob. szerzej Sojak, Kowalska, 2015). Potem nastąpił szybki rozwój rachunkowości w innych krajach, w których autorzy opracowań próbowali już zawrzeć

w swoich książkach własne zalecenia i reguły mające na celu uproszczenie prowadzenia rachunków.

Analizowane dzieła są także podstawą i inspiracją do szczegółowych badań naukowych dotyczących koncepcji pomiaru i wyceny składników majątkowych, kapitału czy zasady dualizmu w rachunkowości. Zostały one ze względów oczywistych jedynie zasygnalizowane w niniejszym opracowaniu (zob. m.in. Ijiri, 1993; Mattesich, 1995; Dobija, Jędrzejczyk, 2011).

Niech za podsumowanie powyższych rozważań posłuży tabela 3 pokazująca naśladowców Pacioliego w Holandii i Anglii.

Tabela 3. Pacioli i jego europejscy naśladowcy

Kraj	Włochy	Holandia			Anglia			
Autor								
Rok wydania	Luca Pacioli	Jan Ympyn	V. Mennher	Stevin Simon	Hugh Oldcastle	John Mellis	Richard Daforne	James Peel
1494								
1543								
1550								
1553								
1569								
1588								
1608								
1634								
1675								
1683								

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A.M. Gałagan, *Sczetowodstwo w jego istoriczeskom rozwitji*, Moskwa, Leningrad 1927, [za:] J.B. Marszałek (1935, s. 5).

Literatura

- Chatfield M. (1996), *Dafforne Richard*, [in:] M. Chatfield, R. Vangermeersch (eds), *The History of Accounting. An International Encyclopedia*, Garland Publishing, New York, London.
- Chatfield M. (1996), *Manzoni Domenico*, [in:] M. Chatfield, R. Vangermeersch (eds), *The History of Accounting. An International Encyclopedia*, Garland Publishing, New York, London.
- Chatfield M. (1974), *A History of Accounting Thought*, The Dryden Press, Hindsale, Illinois.
- Coomber R.R. (1956), *Hugh Oldcastle and John Mellis*, [in:] A.C. Littleton, B.S. Yamey (eds), *Studies in the History of Accounting*, Richard Irwin, Homewood, Illinois.
- Dobija M., Jędrzejczyk M. (2011), *Szkice z historii rachunkowości*, PTE, Kraków.
- Geijsbeek J.B. (1914), *Ancient Double-entry Bookkeeping. Lucas Pacioli's Treatise (A.D. 1494 – the Earliest Known Writer on Bookkeeping) Reproduced and Translated with Reproductions, Notes and Abstracts from Manzoni, Pietra, Mainardi, Ympyn, Stevin and Dafforne*, John B. Geijsbeek, Denver, Colorado.
- Gleeson-White J. (2012), *Double Entry. How the Merchant of Venice Created Modern Finance*, W.W. Norton & Company, New York, London.
- Gordon C.A. (1956), *The first English books on book-keeping*, [in:] A.C. Littleton, B.S. Yamey (eds), *Studies in the History of Accounting*, Richard Irwin, Homewood, Illinois.
- Ijiri Y. (1993), *The beauty of double-entry bookkeeping and its impact of the nature of accounting information*, [in:] M. Shubik (ed.), *Proceedings of the Conference Accountings and Economics. In Honour of the 500th Anniversary of the Publication of Luca Pacioli's Summa de Arithmetica, Geometria, Proportia et Proportionalita*, Siena, 18–19 November 1992, „Economic Notes”, vol. 22 (2), Monte Dei Paschi di Siena, Siena.
- Kowalska M. (2014), *Zarys historii rachunkowości od Pacioliiego do współczesności*, maszynopis powielony, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Lulek T. (1920), *Teoretyczne podstawy księgowości kupieckiej*, Księgarnia J. Czernieckiego, Warszawa, Kraków.
- Marszałek J.B. (1935), *Przekształcenia i reformy w tradycyjnych metodach buchalterji*, „Buchalter Polski”, nr 3.
- Mattesich R. (1995), *Critique of Accounting. Examination of the Foundations and Normative Structure of an Applied Discipline*, Quorum Books, Westport, London.
- Pacioli L. (2007), *Tractatus XI de Computis et Scriptutis. Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalita*, SKwP Zarząd Główny, COSZ, Warszawa.
- Scheffs M. (1939), *Z historii księgowości: (Luca Pacioli)*, Księgarnia Wł. Wilak, Poznań.
- Sojak S., Kowalska M. (2015), *Księgowość podwójna według Pacioliiego i jego włoskich naśladowców z XVI i XVII wieku*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 81(137), SKwP, Warszawa.
- Ten Have O. (1956), *Simon Stevin of Bruges*, [in:] A.C. Littleton, B.S. Yamey (eds), *Studies in the History of Accounting*, Richard Irwin, Homewood, Illinois.
- Volmer F. (1996), *Stevin Simon (1548–1620)*, [in:] M. Chatfield, R. Vangermeersch (eds), *The History of Accounting. An International Encyclopedia*, Garland Publishing, New York, London.
- Wojciechowski E. (1964), *Zarys rozwoju rachunkowości w dawnej Polsce*, PWN, Warszawa.
- Woolf A.H. (1912), *A Short History of Accountants and Accountancy*, London.

Źródła internetowe

http://pl.wikipedia.org/wiki/Maurycy_Ora%C5%84ski (dostęp 13.08.2014).

